

І. О. Христич, к. с. н., доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», старший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБСЯГІВ ЛАТЕНТНОЇ ВІКТИМНОСТІ

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним зобов'язанням держави. Право на захист у кримінальному судочинстві стоїть поряд з невід'ємним правом на життя, свободу і недоторканість особи (не відчужених і непорушних прав і свобод людини і громадянина), закріплених ст. 27, 28, 29 Конституції України¹. Мета державної політики у протидії злочинності – це захист «жертв злочинів», але органи кримінальної юстиції, як правило, всупереч своїм конституційним обов'язкам, необхідного інтересу до захисту осіб, що стали жертвами злочину, не проявляють. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ст. 55 КПК України). Ст. 56 КПК закріплює його права, а ст. 57 – обов'язки. Інакше кажучи, чинне законодавство закріплює захист прав потерпілих лише після визнання їх такими. Зрозуміло, що поняття жертва злочину значно більш ширше, ніж потерпілий.

Як відомо, 22 лютого 1990 р. уряд Англії опублікував «Хартію жертв злочинів». З тих пір у всьому світі відзначають цю дату як День підтримки жертв злочинів. У вересні 1985 р. сьомий конгрес ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками затвердив Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою. 29 листопада 1985 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла цю декларацію,

¹ Конституція України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

вперше розробивши універсальні принципи підтримки і захисту жертв злочинів та зловживань владою¹. Зараз у більшості країн світу прийняті і діють закони, які спрямовані на захист потерпілих від кримінальних дій, їх соціальну реабілітацію, компенсацію матеріальної та моральної шкоди. У світі діє до 200 програм допомоги потерпілим від злочинів. Такі програми реально допомагають людям впоратися зі стресом, вийти з кризи та одержати матеріальну допомогу і моральну підтримку.

Реалії сьогодення свідчать про те, що в кримінальному провадженні в Україні переважна більшість потерпілих для захисту своїх прав послугами адвоката не користується з різних підстав. Це призводить до того що потерпілий позбавляється можливості одержати відшкодування шкоди завданої злочином. Крім того, що відсоток розкриття злочинів в Україні незначний, а відшкодування шкоди відбувається лише за наявності вироку суду, який набрав законної сили. Потерпілий не може розраховувати на відшкодування шкоди, завданої злочином, в разі, коли злочинець не притягнений до кримінальної відповідальності. Значна кількість потерпілих позбавлені можливості на відшкодування шкоди, оскільки винуваті у вчиненні злочинів особи не встановлені. Але ж потерпілим від такої «статистики» не легше, адже відшкодування шкоди, завданої злочинами – прямий обов'язок держави, закріплений на законодавчому рівні. Реалізація цих та інших конституційних положень у кримінальному процесі пов'язана з необхідністю не тільки вдосконалення діяльності органів кримінальної юстиції, але й розширення та послідовної реалізації процесуальних прав учасників процесу, в тому числі і тих, які постраждали від злочинів.

В Україні, на жаль, робляться лише окремі спроби й окремі заяви щодо намірів відшкодування шкоди, завданої злочинними посяганнями. Реально більш-менш послідовно виконуються тільки правові акти про відшкодування шкоди, завданої зловживанням владою при здійсненні правосуддя², а також жертвам політичних репресій минулих років³. Усі інші потерпілі від злочинів залишаються без будь-якої підтримки держави та

¹ Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью: 29 нояб. 1985 г. [Електронний ресурс]: резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

² Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів [Текст]: Закон України від 23 грудн. 1993 р. № 3781-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50; Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Текст]: Закон України від 23 грудн. 1993 р. № 3782-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

³ Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні [Текст]: Закон України від 17 квітн. 1991 р. № 962-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 22. – Ст. 262.

правового захисту¹. Основною причиною такого стану є кризове становище економіки держави і недосконалість чинного законодавства.

А. Ф. Зелінський слушно зауважував, що для вирішення цієї проблеми хоча б частково необхідно прискорити розробку і прийняття законів про захист прав потерпілих від злочинів. Зокрема, він пропонував враховувати досвід інших країн: значно розширити процесуальні права потерпілого як учасника процесу: висловлювати свою позицію щодо розмірів і способів відшкодування збитків, вимагати від суду рішення про забезпечення особистої безпеки і безпеки членів його сім'ї; під час відбування злочинцем покарання враховувати позицію потерпілого при застосуванні до засудженого умовно-дострокового звільнення і заміни покарання більш м'яким; з метою забезпечення особистої безпеки потерпілого повідомляти йому, де саме засуджений відбуває покарання, коли і на якій підставі його звільнено; покласти на адміністрацію виправно-трудових установ обов'язок повідомляти потерпілому про втечу засудженого з установи, де він відбував покарання.

Зрозуміло, що завжди кількість осіб, які постраждали від злочинів і стали жертвою його значно більше ніж потерпілих від злочинів, тому що значна кількість не звертається з різних підстав до правоохоронних органів і не повідомляють про те, що вони стали жертвою того чи іншого злочину. В деяких випадках органи кримінальної юстиції штучно зменшують не тільки кількість зареєстрованих фактів злочинних посягань, а не визнають особу потерпілою від злочину. Це, на жаль, зустрічається і в інших країнах світу. У більшості розвинутих країн світу з метою встановлення реальних обсягів потерпілих від злочину проводяться щорічні масові опитування громадян країни органами влади з метою встановлення реальних обсягів латентної віктимності населення. На жаль, в Україні такого широкомасштабного опитування населення не відбувається.

Протягом 2012 р. Харківський інститут соціальних досліджень спільно з Міністерством внутрішніх справ провів пілотне всеукраїнське дослідження «Оцінювання міліції за допомогою громадської думки». Дослідження було здійснено за підтримки програми «Верховенство права» Міжнародного фонду «Відродження». Було опитано 15 тисяч респондентів у 349 населених пунктах в усіх областях України (вибірка 600 респондентів для кожного регіону). Цим опитуванням було встановлено, що до міліції звертаються менш ніж дві третини жертв злочинів (61,8 %). Тільки кожен четвертий опитаний (25,9 %) зазначив, що довіряє міліції. Оцінюючи те, як поведуться працівники міліції в ході спілкування з громадянами, більшість респондентів зазначає, що чемно (64,5 %). Водночас п'ята

¹ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссроуд, 2008. – С. 5, 299.

частина опитаних зіштовхнулися з байдужим ставленням (24,9 %), а практично кожний десятий (9,3 %) – із брутальністю¹.

Аналогічне опитування громадян з метою встановлення обсягів латентної віктимності було проведено протягом 2012 р. сектором дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, що також підтвердило висновок про дуже високий рівень латентної віктимності в нашій країні. Без встановлення його реального обсягу говорити про те, що в нашій країні відбувається реальний захист прав потерпілих від кримінальних правопорушень навряд чи можна.

¹ Тільки 62 % жертв злочинів звертаються до міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=38479:-62-&catid=20:news-law&Itemid=61. – Заголовок з екрану.